

Szentpéteri József:

A solti Tételhegy története az őskortól napjainkig

Előzetes beszámoló a Castrum Tetel Program (2007–2009) eredményeiről

A Nemzeti Kutatási és Technológiai Hivatal *Jedlik Ányos programjával* támogatott munkálatokról a projekt kezdetén volt szó legutóbb e folyóirat hírei között: Ásatások Solt–Tételhegyen (Múzeumőr V. évf. 1. szám, 2007 tavasz, p. 31.). Éppen ezért érdemes áttekinteni, hogy melyek a 2007 és 2009 között végzett kutatások legfontosabb eredményei. Mennyivel jutottunk közelebb a pályázatban megfogalmazott munkahipotézishez, mely szerint a Kalocsai Sárköz északi részén elhelyezkedő százhektáros dombhat területe a legkülönbözőbb korokban hatalmi központként szolgált?

A Castrum Tetel. Természetvédelmi park és történelmi emlékhely létrehozása a solti Tételhegyen (Bács-Kiskun

megye) címmel folytatott hároméves munka (nyilvántartási száma: NKFP-B4-2006-0007) az elmúlt esztendő végén zárult, a bázisintézmény a Bács-Kiskun Megyei Önkormányzat Múzeumi Szervezete volt. A projekt összetettségére jellemző, hogy 15 intézmény (a kecskeméti Katona József Múzeumon kívül további hét múzeum, két akadémiai intézet, országos könyvtár és levéltár, két vállalkozás, valamint a Bolgár Tudományos Akadémia Régészeti Intézete és Múzeuma) munkatársai járultak hozzá, hogy szinte a „semiből” olyan perspektívát kínáló kutatási helyszín és a felvetett tudományos problémák olyan sokasága születhessen, amely még hosszú ideig foglalkoztatni fogja a résztvevő munkatársakat és más, a

saját tudományterületük érzékeny kérdéseiben megszólított hazai és külföldi kutatókat.

Az archív légi fotók összegyűjtése, valamint a célirányosan készített légi fényképek készítése során a *légi fotózással felderített jelenségek felszíni rögzítése és kitűzése* témakörben értünk el először figyelemre méltó eredményeket. A régészeti légi felderítés hatékonyságának ugyanis az egyik legfontosabb problémája a lelőhelyek és jelenségek térképi és terepi azonosíthatóságának nehézsége. A lefényképezett jelenségek sokszor objektum-szinten képesek azonosítani egy lelőhelyet, melyek további kutatásához elég lenne egy-egy kisebb szonda kiásása. Ehhez viszont méternyi pontossággal azonosítani kell

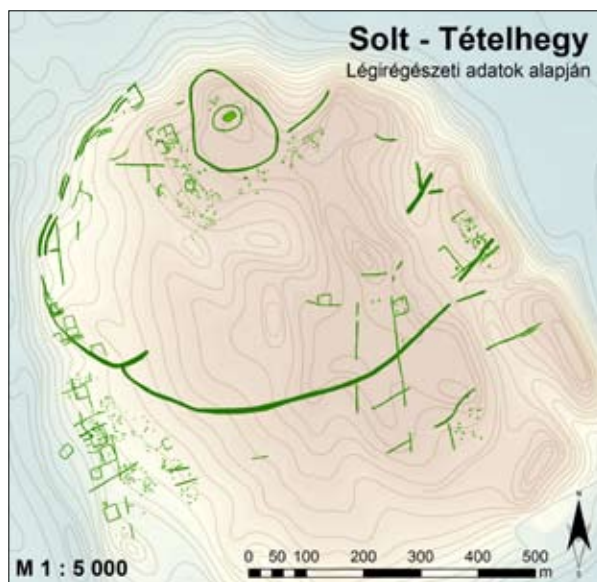
a terepen a légi fotót. A tűnékeny jelenségek terepi azonosításához többféle módszer és technológia összehangolására van szükség. A harmadik év végére összesen 1614 db légi felvétellel jutottunk: 1950 és 2009 között az általunk ismert 30 repülés során minden évszakban, a legkülönbözőbb időjárási viszonyok közepette, különböző fényképezési technikával (normál és infra) és többféle eszközzel (repülőgép, sárkányrepülő, robothelikopter) készített légi fénykép került a birtokunkba. Ezek elemzése folyamatosan történt: módszertani szempontból előremutató kísérlet az volt, amikor Szabó Máté, a Pécsi Légirégészeti Téma munkatársa Otto Braasch német légirégész 1997–2002 között készült tételhegyi légifelvételeinek térinformatikai elemzését elvégezte, melyek – a Honvédelmi Minisztérium archívumából származó fekete-fehér légi fotók mellett – a legfontosabb dokumentumai a solt-tételhegyi ásatások megkezdése előtti idők célirányos légi barangolásainak.

A munka során azokon a helyeken kezdtünk régészeti ásatásokba, mely területeket természettudományi módszerekkel már átvilágítottunk. A természetföldrajzi vizsgálatsorozat (Nagy Balázs és munkatársai, ELTE TTK Természetföldrajzi Tanszék) a Tételhegy üledékföldtani és morfológiai fejlődéstörténetét tűzte ki célul: a halom rétegsorának, felépítő anyagainak részletes meghatározását és datálását; a halom környezetének felszínfejlődését, valamint a talajtakaró elemzését az antropogén módon átalakított felszín talajosodásának tükrében. Legfontosabb eredményük a tanúhegy kialakulási folyamatának új megvilágításba helyezése lett. A korábbi vélemények szerint a Duna-sík jelenlegi felszínéből kiemelkedő Tételhegy (és a szomszédos Solti-halom) a pleisztocén végi Duna mederalakító tevékenységének köszönhetően vált el a területen addig egységes, dunántúli területekről „átnyúló” lösztábla pereméről. Az évtizedekkel ezelőtti, néhány fúrászelvényből a hegy egészének szerkezetét felvázolni igyekvő tanulmányok a halomban talált rétegeket a mezőföldi térséggel rokonították, annak a Duna által leszakított, szigetszerű maradványként azonosították. Ezzel szemben

a fúrásaik során megállapították, hogy a kifejezetten változatos és korántsem egységes rétegződés (a halom egészen átmenő rétegződés hiánya) arra utal, hogy a hegy anyaga olyan akkumulációs (lerakódásos) térszínen és olyan település során halmozódott fel, ami az alluviális (folyóvizek által elárasztott, hordalékkal feltöltött) felszínnek közül a hordalékkúpok sajátossága. A Tétel „eróziós szigethegyének” kialakulása

alakult ki. A pollenösszetétel alapján az üledékgyűjtő medence környezetében már ekkor folyamatos emberi hatás, vegetációs bolygatás fejlődött ki, legelőterületek és kisebb mértékben szántóföldek formájában. Ennek ellenére a morotvatavat, az alluviális síkot ekkor még több gazdag cserjeszintű, fajgazdag, kemény- és puhafás ligeterdő folt vette körül, és a sekélyvízű, 1-2 méter mély, gyorsan átmelegedő morotvatóban

csak alga eutrofizáció (a növények vízben való elszaporodása tápanyag-többlet hatására) jött létre. A keményfás ligeterdőben a mocsári tölgy (*Quercus robur*) volt a domináns fafaj, de igen jelentős volt az éger (*Alnus*) aránya is. A vaskor végétől, császárkortól kezdődően a morotvatóban egy folyamatos feltöltődés és egy vegetációs szukcesszió sor (a növénytársulások időbeli egymás után következése) alakult ki, de a ligeterdei vegetáció alapvetően nem változott meg, bár a háttérterületein a gyomvegetáció terjedése alapján az emberi hatás jelentősebb lett. A császárkor végétől, a népvándorlás kortól kezdődően a területen található ligeterdő alapvetően átalakult; degradálódott (visszahúzódott), és nyílt legelő-,

Otto Braasch német légirégész felvételeinek térinformatikai elemzése. Készítette: Szabó Máté, Pécsi Légirégészeti Téma

az ős-Duna nyugati irányba való eltolódásával van kapcsolatban. Az elágazó, sekély vízfolyások sorozatának nyomai a Tételhegy környezetében arra utalnak, hogy a terület körül folyása „véletlenszerűen” történetelt, ám a körüljárás kezdetének idején ebben közrejátszhatott a felszínen vagy felszín közelében lévő ellenállóbb anyag (pl. tavi mészkő) is. A légi és űrfelvételeken jól megfigyelhető, hogy az utolsóként itt uralkodó vízfolyáshálózat egyik medrének iránya sem keresztezi a halmot, sőt mintegy kikerülük azt.

A radiokarbon-, pollenanalitikai (virágporelemző) és fitolit- (hidratált kvarc, amely a növény életműködése során keletkezik a talajvízzel együtt felvett oldott alkotókból, ahol felveszi a képződésül szolgáló üreg formáját) vizsgálatok (Sümegei Pál és Persaits Gergő, SZTE TTK Földtani és Őslénytani Tanszék) alapján a Tételhegy környéki vegetáció fejlődése a következőképpen rekonstruálható: a vizsgált morotvatavi szelvény fekvésintéje (alaprétege) a bronzkor végén, a vaskor kezdetén, a II. és az I. évezred határán

illetve rétterületekkel tarkított, bolygatott felszín alakult ki, ahol elsősorban a fűz (*Salix*) és a nedves rétekre, mocsarakra jellemző növények terjedtek el. Az üledékgyűjtő medencében egy eutrofizációs csúcs fejlődött ki, és a terület pollenbefogó képessége alapvetően megváltozott, mert a tóban a növekvő agyagtartalommal korrelálva a jelentős mennyiségű, vízfelszínen szállító, légszákos fenyőpollenek aránya ugrásszerűen megnőtt. A pollenösszetétel alapján a császárkortól a napjainkig tartó, folyamatos emberi hatás alakult ki a vizsgált területen, és az emberi hatás nem csökkent le a népvándorlás korban, mint azt más Kárpát-medencei területeken rekonstruálhattuk. Ennek nyomán igen jelentős tömegű, aktív mezőgazdasági tevékenységet folytató közösségek megtelepedését feltételezhetjük a vizsgált területen mind a népvándorlás korban, mind az azt követő évszázadokban.

A felszíni geofizikai mágneses kutatások (Pusztai Sándor, Fractal Bt.) és a térinformatikai elemzések (Holl Balázs, Magyar Nemzeti Múzeum) eredménye,

hogyan a műszeres mérések adataiból a Tételhegy mintegy 6 hektárnyi vizsgált területén kimutatták a bronzkori földvár, az Árpád-kori falu a karámrendszerrel, a jelenkori út és gyalogösvény mágneses hatását. A geofizikai felmérésekkel sikerült körbehatárolni a Templomdomb környezetében levő települést. A feltérképezett anomáliák alapján a település áthúzódott a mélyút túloldalára, az ún. Várhegyre, amelyet – a légi fotók tanúsága szerint – egy lekerített élű háromszöget formázó mély árok és talán az ennek belső oldalán húzódó sánc övezett.

Az eddig végzett régészeti feltárások (Somogyvári Ágnes, V. Székely György, Lantos Andrea, Mészáros Mónika, Rosta Szabolcs, BKMÖ Múzeumi Szervezete, Cséki Andrea, Kulturális Örökségvédelmi Szakszolgálat) egy komplex, az őskortól a középkorig tartó korszakokat felölelő településkép kontúrait rajzolják ki a solti Tételhegyen. A lelőhely középkori települései és védművei témakörben (Takács Miklós, MTA Régészeti Intézet) a részletek pontosítása ugyan csak a jövőbeli terepbejárásoktól, geofizikai felmérésektől és ásátásoktól várható, de már az eddigi eredmények is egy olyan településhalmazra utalnak, amely meglehetősen ritka a Duna–Tisza köze középső harmadában. E régészeti jelenség sajátossága, hogy egy viszonylag kis (esetünkben száz hektárt kitevő) területen egymással egyidejűleg több települési egység is létezett. Ez egyértelműen elüt az Árpád-kori falusias települések általános képétől, ahol egy-egy települési egység általában igen nagy határokkal rendelkezett, amelyen belül maga a települési hely időszakosan akár el is mozdulhatott. Azaz, bár az Árpád-kori települések nem borítják el a Tételhegy teljes felületét, az egymástól elkülöníthető települési egységek száma mindenképp jóval meghaladja a kor átlagát.

A terepbejárásokkal a domb területén legalább öt helyen sikerült megfigyelni Árpád-kori településnyomokat. A Tételhegy északi szélén voltak tapasztalhatók a középkori meglepültség legintenzívebb nyomai, két egységre bontva (Templomdomb, illetve Várdomb). Egy további települési egység a Tételhegy keleti felén, a negyedik és ötödik pedig a hegy központi részén, annak középső, illetve déli harmadában. Mind az öt települési egység kiterjedése elérte vagy meg is

haladta az Árpád-kori faluhelyek esetében megszokott mértéket, a cseréptöredékek mennyisége és szóródása pedig intenzív megtelepedésre utalt. A felszíni nyomok a domb északi szélén sűrűsödtek a leginkább, pontosan utalva arra is, hogy e részen a legnagyobb a mezőgazdasági művelés által okozott pusztítás. A települési egységek sűrűségének megfelelően a középkori templomnyomok száma is meghaladja a régióban szokásosat: a Tételhegyen eddig két középkori templom nyomát sikerült megfigyelni: a hegy északi, illetve délkeleti szélén.

A Tételhegyen folytatott ásátások során kiemelt kérdésként szerepelt a lelőhelyen megfigyelhető védművek maradványainak a regisztrálása, illetve sáncátvágások készítése a koruk meghatározása érdekében. A feltáró munkát nagyban segítette az ásátások megkezdése előtt végrehajtott térképgyűjtés, illetve többszöri légi fotózás. A 2005–2008-as időszakban a Templomdombot körbevevő ovális árok és sánc kormeghatározása és periodizációja volt a kitűzött feladat, 2009-ben pedig sor került az egész Tételhegyet körbevevő, külső árok és sánc átágására is. A sáncot és az azt övező sáncárkot ere-

FOTÓ: SZENTPÉTERI JÓZSEF

A bronzkori sánc átágása a Templomdomb északi peremén, 2008

deti formájában a bronzkor folyamán építették meg, illetve ásták ki. A sáncot és az árkanát húzott három kutatóárok teljesen biztos stratigráfiájú rétegekkel igazolta, hogy az Árpád-korban az árkot újraásták, és az időközben lepusztult sáncot is újramagasították, de nem pontosan azon a helyen, ahol a bronz-

kori sánc húzódott. Az Árpád-kori újramagasítás során egy, a bronzkorinál alacsonyabb sáncot hoztak létre. A bronzkori, széles sánc talp egy részébe ugyanis házakat és gödröket ástak bele az ovális sánc déli ívén.

Milyen jellegű településre utalnak a Tételhegyen megfigyelt Árpád-kori települések topográfiai helyzetük, illetve kibontott objektumaik és leleteik által? A fentebb ismertetett topográfiai jellegzetességek, a bronzkori sáncárkok és sáncok megújítása, az egyes veremházak átlagosnál gondosabb kiképzése, a tároló vermekből előkerült díszesebb leletek, és nem utolsósorban a felszíni gyűjtésekből származó pénzek, illetve importkerámia-töredékek is mind egy irányba mutatnak. Arra nevezetesen, hogy a Tételhegyen legalább egy, a korabeli falvakat színvonalában meghaladó település állt. A feltárt leletek az egyes Árpád-kori igazgatási központokhoz hasonlíthatók: elegendő itt, ha Mosonra vagy például Bácsra utalunk. Az elmondottak alapján megfogalmazható az, hogy a solti Tételhegyen állt az Árpád-korban Fejér megye solti székének azonos nevet viselő székhelye.

A Tételhegy ÉNy-i nyúlványán található középkori templomról a jelenlegi ismereteink alapján a következőket mondhatjuk (Rosta Szabolcs, Kiskun Múzeum): a 14–16. század folyamán egy, a korabeli egyszerű falusi templomoknál jelentősebb egyház állt a környéken messziről látható kiemelkedés tetején. Az oltáralapozásba mélyített, kisméretű gödörben talált edénybe rejtett ételmelléklet, amely feltehetően az oltár építéséhez köthető építési áldozat (?), talán arra utal, hogy ekkor a soltszéki kunokhoz köthető a település. A templom méretei (19×7,5 m, illetve 15×7,5 m), építési elemei (szépen faragott bordatagok, a hajóba zuhant bordák, kapubéltet, ólomkeretes üveg, tetőcserép) egyaránt jelentős, a környékbeli falusi átlagot meghaladó minőségű templomra mutatnak a 14–16. században. Egyes jegyek arra utalnak, hogy a 13–14. század fordulóján egy ennél is jelentősebb templom állhatott itt, melynek feltárása még a későbbiek során várható. Ekkor kaphatunk csak választ annak a jelenségnek a magyarázatára is, mely a déli alapozási árok külső oldalában mutatkozott. Az eddig ismert két alapozási technika mellett egy harmadikat észleltünk: a fehér mésszel cementálódott alap kifelé halad, mely-

be római tegula (tetőfedő cserép) is bele volt tapasztva. Mivel jelenleg még csupán a 14–16. századi járszint ismert teljes terjedelmében, majd csak a további feltárások fognak választ adni a korábbi időszakokra vonatkozó kérdésekre.

Az ugyanitt talált Árpád-kori sorostemető és a templom körüli középkori temető *antropológiai adatfelvételét* a Magyar Természettudományi Múzeum Embertani Tárában végezték el (Bernert Zsolt és Fóthi Erzsébet). Ráadásul Bernert Zsolt nevéhez fűződik annak a szakmai körökben eddig nem ismert ténynek az igazolása is, hogy a Tételhegy régészeti vizsgálata több mint százhusz évre nyúlik vissza! Antropológiai szempontból ennek azért van jelentősége, mert az 1886–1887-ben történt régészeti feltárásokon részt vett Török Aurél, a hazai antropológia úttörője és az első komoly történeti korú koponyagyűjtemény létrehozója. Török Aurél tízezres méretű koponyagyűjteménye részben megsemmisült, de mintegy fele megmaradt, és ma az Embertani Tárban található. Török Aurél eredeti leltárkönyvei ugyan ma már nem fellelhetők, de a tanítványa, Bartucz Lajos által az 1930-as években készített leltárkönyvek megvannak. Ezen leltárkönyvek hús, a Tételhegyről („Titéli halom”) származó koponyáról tanúskodnak, amelyeket Török Aurél részben Benyovszky Sándor gróftól kapott, részben maga gyűjtött. A koponyák többé-kevésbé sérülten, ám a rajtuk olvasható felirat alapján is hitelesítve kerültek elő!

Az Embertani Tárba 2008–2009-ben beszállított sírok összesen 125 egyén csontmaradványait tartalmazzák. Solt-Tételhegy Árpád- és középkori temetőjének csontanyaga többnyire nagyon jó állapotban maradt meg. Az alapvető halandósági adatokat tanulmányozva megállapíthatjuk, hogy a 125 egyén között 39 gyermek volt. Ez a várható gyermekhalandósági értéknél némileg kisebb. Leginkább az egy évesnél alacsonyabb életkorú gyermek halottak hiányoznak a temetőből. A felnőttek között 35 férfi és 47 nő volt, 2 felnőtt és 2 serdülőkorú nemét nem lehetett meghatározni. A nemi egyenlenség a szokottnál és vártnál jelentősen nagyobb, de ezt egy sor „külső” ok is, pl. a felnőttek nem túl magas száma (86 fő) is eredményezhette.

A fiatalabb életkorokban (15–24 év) lényegesen magasabb a nők halandósá-

ga, mint a férfiaké. Ez a terhességi szövődmények, a szülések és a vetélések mortalitási (halandósági) kockázatával jól magyarázható. A nők halandósági maximuma a 30–34 éves korcsoportban volt, ekkor halt meg a felnőtt nők több mint egynegyede (további ötöde 35–39 éves korban). A férfiak halálozása az adultusz (középkorú felnőtt) korcsoportban szintén magas. Ez elég sokatlan, főként ha figyelembe vesszük, hogy kevés a harci cselekményekre utaló csontsérülés. Az adultusz korcso-

**A Tételhegyen foltárt templom késő gótikus állapota.
Rekonstrukció: Buzás Gergely,
MNM Mátyás Király Múzeum**

port végén a férfiak halandósága utoléri a nőké, és a matusz korcsoportban kissé magasabb. A termet megoszlása felhasználható népességek elemzésére: mindkét nem termetmegoszlása arra utal, hogy a vizsgált népesség vagy nem egységes (nem egy populáció), vagy erősen válogatott.

A lelőhelyen három korszak (bronzkor, Árpád-kor és középkor) *állatcsontanyaga* került elő (Biller Anna Zsófia, Budapesti Történeti Múzeum). A *bronzkori csontanyag* a vizsgálat alapján beillik a korszakban megszokott képbe. A húshasznú háziállatok csontjai között a kiskérődzők túlsúlya a jellemző, amelyet a szarvasmarha, a sertés és végül a háziló követett. A juhok, a kecskék és a szarvasmarha fogyasztása volt jellemző, a sertéshús fogyasztása elenyésző mértékű lehetett. A testtömeget tekintve a szarvasmarha adhatta a húsmennyiség legnagyobb részét, majd a kiskérődzők. A háziló csak ritkán kerülhetett terítékre. Igaereje és háttas szerepe sokkal markánsabb lehetett. A kutyát már nagy valószínűséggel nem ették, ételhulladék-eltakarító és házörző funkciója volt. Szárnyas alig jellemző. A mezei nyulat és a rókat elsődlegesen

prémjükért vadászhatták, a nyúlhúst fogyasztották is. A vad fajok életmódjukból adódóan egy fás, bokros, nyílt térséget is magában foglaló területre utalnak, amelynek közelében mocsaras térség is húzódnhatott. Az *Árpád-kori állatcsontanyag* egészét tekintve a sertés dominált, ezt követték a kiskérődzők, a szarvasmarha és a ló. Kevés madár és vadfaj volt a lelőhelyen. Az állatcsontokat tartalmazó 24 csontvázas sír anyagában a szarvasmarha fordult elő a legtöbb esetben, a sírok több mint felében, míg a kiskérődző és a sertés a sírok negyedében. Az ételmelléklet főként marhából és kiskérődzőkből került ki. A többi objektumban a sertés-kiskérődző-szarvasmarha-ló rangsor a jellemző. Az állatfajok alapvetően a korszakra jellemző képet mutatják, leszámítva, hogy *prisca* típusú kecskét lehetett meghatározni, ami a korszakban igen ritka típus, valamint hogy a kutyák főként kistermetűek voltak, ami szintén nem jellemzője az Árpád-kornak. A vad fajok életmódjukból adódóan egy fás, bokros, nyílt térséget is magában foglaló területre utalnak. A prémes vadak elejtése fordult elő legtöbbször. A halak folyóvíz közelségét, a fogoly a megművelt, mezős-bokros területeket jelzi. A *középkori állatcsontanyagban* a kiskérődzők fordultak elő a legnagyobb számban, majd a szarvasmarha, a sertés és a ló. Az Árpád-korhoz képest valamivel több baromfi szerepelt. A vadállatok száma alacsony, főként a prémes vadak (róka, nyúl, borz) kerültek elő. A nagyvadak közül csupán a vaddisznó szerepelt. A galamb megfigyelése felveti a tenyésztés lehetőségét. A vizes környezetre utal a halcsontokon túl a fogoly és a barátréce jelenléte is. A megművelt, sík területekre pedig a fogoly, a fűj és részben a galamb is.

2009 végéig a solti Tételhegyen összesen 108 db *numizmatikai anyag* került elő (V. Székely György, BKMÖ KJM), ezek döntő többsége – 104 db – forgalmi pénz, valamint 3 db textil zárjegy (plomba) és egy jeton (francia számoló bárca, esetünkben aranyozott réz érme). A leletek nagyobb részét szőrványként, főleg fémkeresővel gyűjtöttük (Bacsikai István, KÖSZ), kisebb hányadát a régészeti feltárás során találtuk meg.

A pénzek korszakbeli megoszlása nem egyenletes, csekély részük a római korból és a népvándorlás korából, nagyobb hányaduk a kora és késő közép-

korból, valamint a kora újkorból származik (beleszámítva a három plombát és a jetont is). A pénzek korszakonkénti megoszlásának hullámzása egyben a Tételhegy történeti jelentőségének időbeli változását is jól mutatja, a római korban és a népvándorlás korában átlagos, az Árpád-korban jelentősebb, a késő középkorban kiemelkedő jelentőségű, a kora újkorban már ismét kisebb szereppel bíró hely volt. A római korból származó két rézpénzt a késő császárkorban verték, ezek a pénzek a szomszédos római tartományból, Pannoniából kerültek a Barbarikumba, és nagy valószínűséggel a környéken sűrű településhálózatot alkotó szarmata népeiséggel hozhatók kapcsolatba, bár régészeti leletanyaguk a Tételhegy eddig kutatott részén egyáltalán nem volt. A Bizánci Birodalomból származó 7. századi rézpénz valószínűleg kereskedelmi úton kerülhetett az avarokhoz, s mivel szórványként került elő, így sem sírhoz, sem települési objektumhoz nem köthető.

Az első magyar pénzek a Tételhegyen talált kora Árpád-kori köznépi temetőhöz köthetők, de a III. Béla korában bizánci mintára kibocsátott rézpénzek már inkább a Tételhegyen régészeti objektumok által is bizonyítható 12–13. századi település szórványleletei. A 13. századi pénzek között már külföldi pénzkibocsátók veretei is feltűnnek. Az éremanyag alapján joggal feltételezhető, hogy az 1241/1242. évi mongol pusztítás nem okozott helyrehozhatatlan törést a tételhegyi ispáni székhely és település életében, mivel a század második feléből egy szlavón dénár, a századfordulóról két magyar veretű kis bécsi dénár került elő szórványként, majd a leletanyagban a 14. század első harmadától feltűnnek az Anjou-uralkodók dénárjai is. A tételhegyi lelőhelyes pénzek magyar anyagának jelentős részét a Zsigmond korában vert különféle aprópénzek alkotják. Zsigmond pénzeinek döntő hányadát a napi forgalomban használt kis értékű aprópénzek teszik ki. A 15. század második feléből szintén több veret származik, főleg I. Mátyás uralkodásának évtizedeiből. A kettős királyság időszakát I. Ferdinánd egy dénárja képviseli, majd a Habsburg-uralkodók magyarországi aprópénz kibocsátását csupán egy II. Mátyás korából származó dénár felbukkanása jelzi a tételhegyi anyagban. Viszonylagos emelkedést mutat a 17. század második

feléből és a századfordulóról származó pénzek száma. Ezek a kis értékű váltópénzek a török kiűzésével kapcsolatos hadjáratok, a felszabadító háborúk mozgalmas időszakának emlékei. A Tételhegyen eddig talált forgalmi pénzek magyar és külföldi anyagára egyaránt az jellemző, hogy szinte kizárólag kis értékű veretek, azaz aprópénzek fordulnak elő, és hiányoznak a nagyobb értékű, magasabb nemesfém tartalmú pénzek. Ez a jelenség általában megfigyelhető a települési szórvány numizmatikai anyag összetételében, így ebben semmi rendkívüli nincs. A tételhegyi anyag is elsősorban a napi aprópénzforgalom mindenkori keresztmetszetét adja, ahol az értékes nemesfém pénzek jóval ritkábban fordultak elő, mint a kisebb értékű veretek. A Tételhegyen talált numizmatikai emlékek sajátos csoportját alkotják a textil zárjegyek, melyekből eddig három példány került elő. A lelőhelyen talált francia bárca (jeton) sem egyedi jelenség, ilyen számolóbárcák gyakran fordulnak elő a hazai leletanyagban is.

Mária királynő (1382–1387) ezüst dénára, elő- és hátlap

FOTÓ: KISS BÉLA

A Tételhegyen feltárt, illetve feltárásra váró régészeti objektumok összekapcsolása az *írott források* információival nem ígérkezik könnyű feladatnak (*Zsoldos Attila*, MTA Történettudományi Intézet). A vidék, a Duna–Tisza közének északi része rendkívül forrásze-

gény, amelynek alapstruktúrájával (így legkorábbi megyei és egyházi igazgatási hovatartozásával) sem vagyunk tisztában. Ennek ellenére vannak bizonyos támpontok, mindenekelőtt a név. Ez egybecseng a Bács megyei Titel nevével. Az teljesen lehetetlennek látszik, hogy Tételt azonosítsuk Titellel. A Tisza dunai torkolata közelében fekvő Titel lokalizálása ugyanis vitán felül áll: erre vallanak az ott működő, Szent Bölcsességéről nevezett társaskáptalan ismert birtokai (melyek a közeli Arad, Zaránd, Bodrog, Csongrád, illetve a távolabbi Valkó, Szolnok és Tolna megyékben fekvő), valamint a káptalan hiteleshelyi működésének földrajzi tere (mely Bács, Keve és Szerém megyékre terjedt ki).

Ha egy Tétel=Titel azonosításra nem is kerülhet sor, az éppen előfordulhat, hogy a mindeddig a Bács megyei Titelhez tartozónak gondolt adatok egy része mégis inkább a Fejér megyei Tétel múltjára vonatkozik. Erre az jogosít fel, hogy legalább egy esetben ez a megoldás valószínűsíthető. A 12. század közepén tevékenykedett szicíliai muszlim földrajztudós, Idrisi munkájában ugyanis azt találjuk, hogy az a bizonyos helység, amelyet a kérdés minden szakértője Titellel azonosít, Buda és Bács között félúton fekszik a Duna folyó mentén, ami a Bács megyei Titelre egyáltalán nem talál, annál inkább Tételre. Idrisi ugyanis azt írja: „az említett [Budavára] városától [Titel] városáig a folyó mentén [ti. a Dunáról van szó] keleti irányban hetvenöt mérföld a távolság, [Titel] városától pedig [Bács] városáig ugyancsak hetvenöt mérföld”. Gondolhatnánk persze, hogy Idrisi téved, ezt azonban meglehetősen valószínűtlenné teszi, hogy tudósításában szerepel az a hely is, ahol a Bács megyei Titelnek kellene szerepelnie. Ez a rész így hangzik: „[Magyarországl] legnagyobb részt a [Maros] és a [Tisza] folyó mentén található. Ez a két folyó együtt ered a [Kárpátok] hegyből (...) a két folyó együtt folyik nyugat felé. Ezután a forrásuktól nyolcnapos járóföldre találkoznak és egy folyóvá egyesülnek [ez tehát Szeged környéke – ZsA]. Ez azután dél felé halad, és nyolcnapos járóföldre a [Duna] folyóba ömlik [Bács] városa és [Keve] városa között” – azaz éppen itt kellene lennie Titelnek.

A Titel~Tétel helynévvel kapcsolatos kombinációk mellőzésével, kiindulhatunk magának Tételnek (il-

letve környékének) a történetéből. Árpád-kori adat azonban – legalábbis jelenleg – egyáltalán nem ismert, ami azért okoz nagy nehézséget, mert a helyszínen talált régészeti objektumok éppen az Árpád-kor korai szakaszában mutatják jelentősnek a tételhegyi lelőhelyegyüttest. Tétel középkori birtokosainak kiderítése úgyszintén nem ígérkezik egyszerű vállalkozásnak. Árpád-kori adat erre vonatkozólag sincs a birtokunkban, az Anjou-kor második felétől kezdődően azonban már mind Tételre, mind a szomszédos településekre (így Tetétlenre) vannak adataink. Ezek bővülnek is, mert például a leleszi konvent (a Zemplén megyei Leleszen működött Szent Kereszt premonstrei prépostság, melynek szerzetesi testülete hiteleshelyi, azaz oklevélkiadó tevékenységet is gyakorolt) *Statutoriae* sorozatában őrzött 1387 és 1410 közötti oklevelek közelmúltban történt feltárása közben előkerült egy 1404–1405-ben lezajlott ügy, mely egy tételteni birtokossal kapcsolatos, s amelyben egy tételi személy volt a királyi ember.

Tétel középkori birtoklástörténetét illetően tehát nem vagyunk teljesen tájékozatlanok, sőt, annak alapvonalai világosan megrajzolhatók, még ha a részletek olykor elmosódtak is maradnak. A kérdés kulcsát a budai káptalan 1344-ben kiadott egyik oklevele adja a kezünkbe, mely szerint tételi János fia Treutelnek mondott Miklós mester pozsonyi ispán (*magister Nicolaus dictus Trotul filius Johannis de Tetul comes Posoniensis*) bizonyos budai polgároktól megvásárolta – egyebek mellett – a Szentkirálynak is mondott Bial birtokot (*quandam possessionem Byol alio nomine Scenthkyral vocatam*). Ahhoz kétség sem férhet, hogy a birtokvásárló Miklós azonos azzal a Treutel Miklóssal – a nevni Treutel család közvetlen őseivel –, aki I. Károly király egyik legbizalmasabb hívének tekinthető. Nyilván nem véletlen ugyanis, hogy a székhelyét Temesvárott tartó uralkodó éppen őt tette meg temesi ispánjának (1318–1323), majd – Csák nembéli (trencsényi) Máté halála után – emellett elnyerte az oligarcha egykori „tartomány”-ának egyik központját alkotó Nyitra megye ispánságát is (1321–1322), hogy végül – azt követően, hogy Pozsony megyét az osztrák herceg visszabocsátotta Magyarországnak – e megye élére kerüljön, több mint két évtizedig viselve a

Pozsony megyei ispáni tisztelet (1323–1349). A Treutel Miklós apjának nevéhez kapcsolt *Tetul* birtoknévvel kapcsolatban megintcsak joggal merülhet fel a kérdés, hogy az vajon valóban a Fejér megye Duna–Tisza közti részén fekvő Tételre vonatkozik-e, s nem a Bács megyei Tételre. 1326-ban Treutel Miklós és Roland fia Lépesnek mondott Miklós a Fejér megyei, az akkor Nagyszigetnek nevezett, a mai Csepel-sziget mellett fekvő Szántón – a mai Kiskunlacházán – birtokoltak, így aligha lehet kétséges, hogy az a Roland mester fivére,

Idrisi 1154-es világtérképének részlete, közepén „títilus” helynévvel a Duna mentén (Országos Széchényi Könyvtár, Térképtár)

János, akinek özvegyét szintén szántói birtokosként említik 1305-ben, Treutel Miklós apjával azonosítható. A nevni Treutel család Treutel Miklós unokája, Miklós 1421. július 4. előtt bekövetkezett halálával kihalt. Birtokaira az említett Miklós egyik lányának, Katalinnak a férjeként Lévai Cseh Péter tartott igényt, amelyet azonban nem tudott maradéktalanul érvényesíteni: a birtokok egy jelentős részére Zsigmond király tette rá a kezét. Tétel és az 1344-ben megvásárolt Szentkirály esetében szintén ez volt a helyzet: ezeket a birtokokat az uralkodó Tételteni birtokosainak adományozta.

A Solt–Tételhegy projekt keretében végzett *történeti–néprajzi kutatás* (Székelyné Kőrösi Ilona, BKMÖ KJM) során dokumentum értékű fényképek gyűjtésére is sor került. A fényképek a közelmúlt évtizedeiben a történeti és néprajzi kutatásban az őket megillető helyre kerültek, nem egyszerűen illusztrációs anyagként, hanem történeti forrásként kezelik a kutatók. Így van ez Solt esetében is, ahol máig sok fotográfia megőrződött a családoknál régi időkből is. Bár nem volt nagy település,

viszonylag korán állandó fényképész műterem működött itt. A gyűjtés során előkerült legkorábbi felvételek a 19. század második feléből származnak, többnyire a felmenők portréi, eljegyzési vagy esküvői képei, családok csoportképei. A fényképezkedés legkorábbi hagyományaira emlékeztető, a korabeli díszes paszpartun „Visit portrait” feliratú képek is előkerültek. Érdekes adatokat szolgáltatnak a fényképek a migráció témaköréhez, a Soltra való beköltözéshez, a rokoni kapcsolatok köréhez (pl. az ide került kiskőrösi és keceli lányok, asszonyok szlovák népviseletben). A fényképezkedés egyik kiemelt alkalma volt a 20. század első felében a katonáskodás és a háborúk időszaka (portré készítése itthon, csoportkép katonatársakkal, képek a fronton); ezekre is több példát találunk a mintegy 650 képet tartalmazó anyagban.

A munkálatok kezdetén távlati célként jelöltük meg, hogy a Kiskunsági Nemzeti Park részeként *természettudományi parkot* hozunk létre a Tételhegyen, így már a program indításának pillanatától szoros együttműködésre törekedtünk a Kiskunsági Nemzeti Park Igazgatóságával (KNPI). Ennek eredményeképpen alakult ki az a dialógus, melynek révén a KNPI kecskeméti központjában (*A falu* c. folyóirat szerkesztősége által rendezett) ülésszakon széles szakmai körben ismertettük erre vonatkozó elképzeléseinket és a kutatások első eredményeit (2008. október 28.). Az itt elhangzottaknak is köszönhető, hogy alig egy évre rá, 2009 szeptemberében már kiállításon mutathattuk be a tételhegyi régészeti és természettudományos eredményeket a Természet Házában (*Halmok az évszázadok sodrában – Halmok, hegyek és várak a Duna–Tisza közén*), mely azóta vándorkiállításként országjáró körútba kezdett: Kecskemét és Szeged után jelenleg Nagykanizsán tekinthető meg.

A hároméves program során feltárt régi-új adatok feldolgozása még hosszú folyamatot igényel, ennek első állomása lesz az a 2010. június 23-ára tervezett tudományos ülésszak, melyre a kecskeméti Cifrapalotában kerül sor. Az előadások szerkesztett anyaga a Katona József Múzeum *Archaeologia Cumanica* sorozatának harmadik számaként jelenik meg. A kutatásokról további információk olvashatók a www.castrumtetel.hu internet-címen.